

Petőcz András

Kassák, a 80-as évek mestere

Meggyőződésem, hogy irodalmunk sajátos és ellentmondásos fejlődésének, illetve meglehetősen hektikusnak mondható kánonváltásainak és atomizálódásának jelenkori értelmezéséhez szükség volna a 70-es és 80-as évek határpontjának alaposabb elemzésére is. Mi is történt 1979-ben, 1980-ban, 1981-ben? Ha ezeket az éveket közelebbről megvizsgáljuk, meglepődve láthatjuk, hogy mind az irodalmi élet szerkezetében, mind a kelet-európai társadalmak, és ezen belül a magyar közélet egészében olyan jelentős változások mentek végbe, amelyek egyrészt előremutattak a valódi, tíz évvel később bekövetkezett rendszerváltás felé, másrészt megvalósították azt az irodalmi rendszerváltást, amely egész irodalmi világunk látványos átértékelődéséhez vezetett.

Messze nem a teljesség igényével, csak véletlenszerűen sorolom a tényeket: ekkoriban válik havilappá a *Mozgó Világ*, ekkoriban szűnik meg a Fiala Írók József Attila Köre, és alakul újjá rögtön JAK néven, ekkoriban indul el a JAK könyvsorozata, ekkoriban jelenik meg a szamizdat irodalom, valamint alternatív művészeti és politikai kiadók és lapok jönnek létre, ekkoriban robban ki Lengyelországban az az elképesztően széles körű sztrájkmozgalom, amit 1981 decemberében egy puccs fojt vérbe.

És ekkoriban újból, másodsor is megszületik a *Jelenlét* című folyóirat az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Valamint civil kezdeményezések soha nem látott fejlődésnek indulnak.

A változás szele – ha néhol csak fuvallatként is – megcsapja a fiatal írókat. 1980 körül szinte mindenki úgy érzi, van lehetőség valamiféle megújulásra.

Ebben a sajátos társadalmi és irodalmi reneszánszban, amelyben a szabadság, a sokszínűség, a fejlődés lehetősége ismét értéként jelenik meg, egyértelműen Kassák Lajos válik az új nemzedék, pontosabban, az újabb nemzedékek példaképévé, mesterévé.

Kassák Lajos alkalmas volt a példa, a mester szerepének betöltésére, mert Kassák igazi legendává tudott válni. Annak az alkotónak a legendájává, aki nem ismerte a megalkuvást, aki írói és művészi tevékenysége során soha nem kötötte meg az emberi és művészi kompromisszumokat, aki az utolsó pillanatig kitartott igazsága mellett. A 80-as években indult újabb írói törekvések képviselői számára, vagyis a mi számunkra világos volt, hogy erre a legendára van szükség saját magunk megerősítéséhez. Hiszen ezer és egy példát tudunk említeni azzal kapcsolatban, hogyan küzdött Kassák a végsőkig igazáért, hogyan érte el, hogy nem kellett feladnia önmagát.

Sőt, ő volt az az alkotó, aki éppen ezzel az önfeladás nélküli magatartással tudott részévé lenni kora magyar irodalmának, és egyben a magyar irodalomtörténetnek is.

Mert Kassák valóban nem fogadta el a kompromisszumokat, ugyanakkor soha nem volt szélsőséges. Mindig megingathatatlan volt, és mégis mindig középen maradt. Különös képesség. Különös képesség egy amúgy iskolázatlan embertől. Volt Kassákban valami ösztön, ami mindig a helyes út felé terelte.

„Éljünk a mi időnkben”, ez a kassáki jelszó meghatározta a 80-as éveket. Ez a jelszó, ez a „mi időnkben” való gondolkodás határozta meg Kassák pályájának egészét is. Közismert tényeket említek, amelyek mind-mind jól mutatják, hogyan nem kötött kompromisszumot Kassák, és hogyan tudott mégis megmaradni a már a XX. század elején is kusza és átláthatatlan irodalmi világunkban.

Tény, hogy Kassák irodalmi megjelenése, illetve az általa létrehozott folyóirat, *A Tett* megszületése alapjaiban sértette a *Nyugat* szemléletét, Babits világlátását. A vita ki is robbant közöttük, és nem is volt ez a vita mentes az adok-kapoktól. Közismerten éles ütésváltások zajlottak a két szerző között, mégis, a későbbiekben is barátként és nem ellenségként éltek az irodalmi hétköznapiakat egymás mellett. Vagyis, tudott szót váltani egymással ez a két meghatározó jelentőségű alkotó, Babits és Kassák. Olyannyira tudtak egymással szót váltani, hogy tízegynéhány évvel a vita után az emigrációból hazatért Kassák a *Nyugat* egyik legelismertebb írója lett, akinek prózai munkái rendszeresen szerepeltek a folyóirat hasábjain. Kassák nem kötött kompromisszumot, de elfogadták: Kosztolányi nem véletlenül mondta Kassákot az öt legjelentősebb kortárs magyar író egyikének.

Kassák tiszta gondolkodására, meg nem alkuvására jellemző példa Kun Bélával való viszonya.

Kassák közismerten baloldali gondolkodású, szociáldemokrata szemléletű, vasmunkásból lett író volt, szinte természetes lett volna, hogy az 1919-es Tanácskormány idején szövetségre lépjen annak vezetőivel. Kun Béla határozottan kezdeményezte is, hogy Kassák lapja legyen „hivatalos”, „állami” lap, amelyben a Tanácsköztársaság „kultúrpolitikája” teret kaphat. És Kassák visszatúsította ezt a kezdeményezést! A Kun Bélának írt, híressé lett nyílt levelében nagyon élesen, keményen szólal meg, és utasít el mindenfajta állami beavatkozást a kulturális életbe. A 80-as években példa volt ez is: megtartani a művészi önállóságot, függetlenséget. Kassák tehát a függetlenségét egyetlen pillanatra sem adta fel, még akkor sem, ha bizonyos fokig nevét adta a rövid életű Tanácskormány tevékenységéhez. Ez utóbbi miatt kellett Bécsbe emigrálnia 1919-ben.

Legendássá lett az is, ahogy Kassák felismeri a kommunista elhajlás veszélyeit akkor, amikor még az európai értelmiség nagyobbik részében rendkívül sok pozitív várakozás volt a kialakuló szovjetrendszerrel szemben. Az akkori magyar avantgárd „alvezéréként” számon tartott Barta Sándor egészen egyszerűen „áru-lónak” nevezte Kassákot, amiért az nem akart vele tartani Moszkvába.

Barta aztán el is hagyja a bécsi emigrációt, a Szovjetunióba utazik, hogy „építhesse” a „kommunizmust”, aminek következményeképpen egy szibériai munkatáborban fejezte be életét, miután értékelhető irodalmi munkásságát végleg abbahagyta.

Kassák ebben a kérdésben is előrelátó, bölcs és megfontolt volt.

Hasonlóan viszonyul Kassák a XX. század változó politikai rezsimejéhez. Végig nagyon józan és tiszta gondolkodású a 2. világháború előtti időkben, elutasít mindenféle antiszemita kilengést, és nagyon egyértelműen foglal állást a világháborút követő korszakban is. Ekkor, ebben az utóbbi időszakban, vagyis az 50-es években, nem tud publikálni, belső emigrációba vonul, konstruktivista festmények készítésével tölti idejét.

Nem áll szóba sem Horthyval, sem Szálasival, sem Rákosival, és nem áll szóba Kádárral sem.

Ez a művészi tartás, kívülállás szintén példaértékű a 80-as évek irodalmában.

Tulajdonképpen egész életében magányos alkotó. Joggal írja élete egyik utolsó versében: *„Nem szeretek tükörbe nézni, / nem kívánom látni, / mi épül, mi omladozik rajtam. // Fényképész barátom rávett, / álljak a gépe elé. // Ez vagyok hát, amit a kép mutat, / állapítom meg csodálkozóan. // Egy ember, kegyetlenül megformált ember / furcsa kalappal a fején. // 80 éves. Megtörtetlen. / Igazi csavargóhoz, vadnyugati farmerhez, / vagy a kiközösített hívókhöz hasonló. // Valahova a világ végére került. / Mintha egyedül élne a földön, / mintha nem is a földön élne. / Mély szemei, összezárt szája mögé bújt. // Ez lennék én? / Istenemre mondom, ez vagyok.”*

Ez a megtörtetlen, kiközösített hívó, aki „egyedül él a földön”, ez volt Kassák. Talán ez volt az ő személyiségének igazi titka.

Feltehetjük a kérdést, most mennyire él Kassák Lajos munkássága, mennyire van jelen ez a „kiközösített hívó” napjaink irodalmában? Hogyan, miképpen él tovább jelenkori világunkban, mit üzen mindannyiunknak? Ez, ebben a változó időben, ebben a sok tekintetben nagyon is bizonytalan valóságunkban nem elsősorban a már lezárt, és mindenképpen végleg kanonizált életműtől, hanem éppen a jelenlegi időszak viszonyrendszerétől függ. Az életmű itt van, jelen van, szavatossága kiállta az idők próbáját, nem lehet célunk egy ilyen rövid írás keretében méltatni, vagy akár megkérdőjelezni azt. Sokkal inkább célunk lehet megfogalmazni, mit is jelent ma Kassák, az ő „megtörtetlen” egyénisége, a mi számunkra, és mit is jelentett a közelmúlt magyar irodalmában az ő irodalmi és művészi hitvallása.

Ahogy ennek a jegyzetnek az elején említettem, annak a fiatal írónemzedéknek, amelyik a 80-as évek elején indult, Kassák volt a példaképe, ha tetszik, a „lobogója”. Éppen mindazért, amit a fentebbiekben elmondtam. A megtörtetlensége, a megalkuvásra képtelensége miatt. Abban az irodalmi rendszerváltásban, amikor is a 80-as évek elején egy új, fiatal költőnemzedék próbálgatta az erejét, amikor új és új törekvések, lapalapítási elképzelések kerültek felszínre, nem volt kérdés, hogy Kassák romantikus, vagyis avantgárd lázadása lesz a számunkra a meghatározó. 1981-ben, amikor öt év szünet után néhányadmagammal újraindítottam a *Jelenlét* című folyóiratot az ELTE Bölcsészettudományi Karán, rögtön az első számunkban Kassák híressé lett „12 pontját” közöltük le, amit ő annak idején *A Tett* 10. számában publikált, és amiben az irodalom korszerűségére, társadalmi beágyazottságára, valamint az alkotói szabadságra hívja fel a figyelmet.

Ebben a 12 pontban Kassák többek között megfogalmazta, hogy *„az új irodalomnak (...) mint egy szükségszerű társadalmi jelenségnek állandó kontaktust kell tartania minden progresszív és politikai mozgalommal”,* és *„szabadulnia kell minden*

konvencionális »eszmei« és technikai pányvától”. Valamint megfogalmazta azt is – saját korában nagyon is előremutatóan –, hogy az új irodalom „nem lehet faji vagy nemzeti öncél”. Ez a típusú hitvallás mindenképpen közel állt ahhoz a gondolkodáshoz, amit a 70-es évek végének, 80-as évek elejének fiatal nemzedéke érzett. Mindezek miatt mi, akik a *Jelenlétet* egyszerre „nemzedéki” és „lázado” lappá kívántuk formálni, programunk megfogalmazását éppen Kassák több évtizeddel korábbi célkitűzéseiben láttuk.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején valóban nagyon időszerű volt a kassáki szemlélet, az avantgárd hitvallás. Időszerűségét bizonyítja, hogy ekkoriban a magyar irodalmi közgondolkodás egésze fedezte fel újra Kassákot. A nyugati emigrációban élő írók éppúgy, mint a határon túli fiatal költők, őt követték. Nem véletlen, hogy a Párizsban megjelenő *Magyar Műhely* különszámot szentelt Kassáknak nem sok évvel a lap megszületése után, illetve, hogy a hetvenes évek végére – ahogy erősödött az avantgárd gondolkodás a lapon belül – egyre erősödött Kassák hatása is.

Jugoszláviában, a Vajdaságban megjelenő *Új Symposion* című lap fiatal és kevésbé fiatal szerzői számára szintén Kassák volt az etalon. Tolnai Ottó szabad verseiben, vagy Sziveri János és Fenyvesi Ottó költészetében a kassáki hatás alapvetően mutatható ki, ahogy kimutatható ez a hatás az erdélyi Szócs Géza ebben az időszakban írt verseiben is. Kassák a lázadást, az újdonságot, az új technikák megjelenését (is) jelentette az adott korszakban, de jelentette, hangsúlyozom ismét, a függetlenséget, a művészi önállóság képviselését is. Mindez együtt egy új művészi és politikai gondolkodás megerősödését eredményezte. Ezzel az utóbbi mondattal azt akarom hangsúlyozni, hogy azzal, hogy felismertük a 80-as évek elején a költészetben a meglevő konzervatív keretek szétfeszítésének lehetőségét, azok átértékelését, esetleges elvetését, ez a tény a számunkra arra is utalt, hogy lehetséges a politikai keretek tágítása is.

Hogy milyen erős volt az avantgárd és ezen belül Kassák Lajos reneszánsza ebben az időben, azt bizonyítja a korszak egyik legfontosabb, bár sokat bírált antológiája, a *Ver/s/ziók*, amely antológia egyértelműen az avantgárd jegyében született, és amely antológia ellen a legnagyobb kritika az adott korban éppen az volt, hogy túlzottan is a XX. század eleji hazai avantgárdot, jelesül Kassákot „utánozzuk” mi, akik a kötetben benne voltunk. A kötet alcíme, „Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában”, jól mutatja, hogy ekkor, vagyis 1982-ben a fiatal költők jelentős része, többsége „bontja” a formát, vagyis olyan műveket készít, amelyek esetében bizvást elmondhatjuk, hogy azok megfelelnek az avantgárd elvárásoknak, a kassáki hagyományrendszernek, formavilágnak. Ugyanakkor, és ezt is hangsúlyozni kell, számos olyan költő jelenik meg kassáki hagyományt felvállaló verssel ebben az antológiában, akiket ma már semmiképpen nem sorolnánk az avantgárdhoz kötődő szerzők közé.

Várady Szabolcs, Markó Béla, Kodolányi Gyula, Nagy Gáspár, Döbrentei Kornél, Tóth Erzsébet olyan alkotók, akiket nem nevezhetünk a kassáki hagyományhoz tartozónak, mégis ebben az antológiában, éppen ebben a formabontásban érezték szükségét megjelenni.

A *Ver/s/ziók* antológia esetében a kötet vizuális költészeti része volt az, amelyik bizonyos értelemben, technikailag is, a kassáki hagyományt úgy vállalta fel, hogy egyben meg is haladta azt. Olyan fotómontázsok jelentek meg a kötetben, amelyek a XX. század elejének avantgárd periódusában még nem voltak jellemzőek, gondolok itt az *Emlékezés Jolánra* című versfotómra, vagy Szombathy Bálint *Blut* című montázsára. Számunkra, akkori fiatal szerzők számára az volt a fontos, hogy elmenjünk a szövegalkotás egy végső pontjáiig, megvizsgáljuk, meddig nevezhető versnek a vers, mikor beszélünk már olyan – csak – képként értékelhető műalkotásról, ahol a szöveg „vendégként” van jelen. A határok feszegetése mellett ezekkel a munkákkal célunk volt a „másképpen is lehet” elvének felmutatása. Annak az elvnek a felmutatása, hogy egy zárt rendszerben, egy zárt környezetben lehet másképpen is alkotni, másképpen is élni.

Vagyis, lehetséges a zárt rendszert megbontani.

A 80-as évek elejének egyik fő üzenete éppen ez volt. És ez az üzenet valójában Kassák üzenete volt.

Magam, aki a *Ver/s/ziók* antológia legfiatalabb szerzője voltam, ebben az időszakban egyértelműen Kassák ezen üzenetét, vagyis a változtatás igényét, az újdonság lehetőségét akartam újból és újból megfogalmazni, újraértelmezni. Nemcsak a szabad versben, nemcsak a vizuális versben vagy a szövegversben, hanem Kassák személyének többszöri megidézésében is benne volt az a gesztus, amit az adott időszakban a lázadás, a lebontás, illetve az újraépítkezés lehetőségeként értelmezhattünk. Nemcsak verset írtam Kassákról, hanem újraírtam a híres hosszúversét, *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című, valóban monumentális alkotását. Parafrázisomban, amely „*Az idő papagájosan akkor...*” címet kapta, a saját párizsi utazásom élményét fogalmazom meg, utalva Kassák Párizsig tartó gyaloglására. Versem éppúgy szólt a 80-as évek bezárt társadalmáról, ahogy Kassák esetében is nagyon is jelentős volt művének politikai üzenete.

A 80-as évek elején csapatba szerveződöttünk, avantgárd kört alkottunk. Létrehoztuk a Tér/Kép/Vers csoportot. Szinte minden megnyilvánulásunkban Kassákot idéztük meg. Endródi Szabó Ernő, Bíró József, Zalán Tibor, Székely Ákos, Gécz János és jómagam alkottuk a csoportot, ha jól emlékszem, és kiállításainkon, fellépéseinken mindig ott volt, jelen volt Kassák szelleme.

Ugyanakkor, ma már világosan látszik ez is, a „szellem” megjelenése egyben „szellemidézés” is volt. Vagyis tudatos gesztus. Az avantgárd lendület valójában „megidézett” lendület volt, és mint ilyen, korai posztmodern tett. Miközben többen „Kassák-epigonnak” neveztek minket, aközben mi pontosan tudtuk, hogy munkáink egy tudatosan vállalt küldetés részét képezik, hogy egyszerre vagyunk nagyon modernek, avantgárdok, ha tetszik, és egyszerre tudjuk azt is, hogy az avantgárd és Kassák teljességgel megismételhetetlen.

Másképpen szólva: a 80-as évek megidézett egy kort, hogy lebonthasson egy idejétmúlt gondolkodást, struktúrát. Megidézte Kassákot, mert Kassák igazi mester volt, aki bármikor megidézhető. Ha művészi függetlenségről, irodalmi másságról, emberi tartásról van szó.

És jó, ha tudjuk: Kassák – mint mester – aktuális minden korban, minden időben.